

att förverkliga programmet. Det finns under alla omständigheter mycket att hämta i volymen och i de enskilda bidragen. Bokens utförliga inledning, försöken att lyfta fram migration och transnationella perspektiv och särskilt uppsatserna om ofta dolda former av kvinnoarbete är bokens främsta styrkor.

Lunds universitet

LARS EDGREN

Merethe Roos & Johan Laurits Tønnesson (red.), *Sann opplysning? Naturvitenskap i nordiske offentligheter gjennom fire århundrer* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk Forlag 2017). 544 s.

Antologin *Sann opplysning?* behandlar naturvetenskapernas plats i de nordiska samhällenas offentlighet från 1600-talet till vår egen samtid. Boken tar sin utgångspunkt i att dessa vetenskaper idag intar en marginaliserad position i (norsk) samhällsdebatt och inte heller erkänns som allmänbildande eller en del av den litterära offentligheten. Hur är detta möjligt, frågar sig redaktörerna, i en tid då så mycket av våra vardagsliv och så många politiska frågor styrs av premisser som utgår från vetenskap och forskning?

Det är denna till synes paradoxala situation som leder fram till själva syftet med boken – att synliggöra och tematisera naturvetenskapernas föränderliga position i samhället under de senaste fyra århundradena. På så sätt vill man nå en fördjupad insikt om disciplinernas betydelse för det nordiska samhällets utveckling och för hur vetenskaplig kunskap har cirkulerat mellan olika sociala grupper. Härigenom hoppas man också skapa ett underlag till att bättre förstå naturvetenskapernas nuvarande predikament.

Artikelförfattarna bottnar i olika akademiska fält som historia, medicin, litteraturvetenskap och naturvetenskaplig didaktik. De 18 bidragen – skrivna på norska, svenska och danska – spänner över fyra sekel och placerar framförallt texter och textkulturer i centrum. Bland annat behandlas enskilda författarskap, tidskrifter från vetenskapliga sällskap, statligt utgivna geografi- eller läroböcker, naturforskarmöten, dagspress, reklamtexter och muséer. Den teoretiska inramningen presenteras som i linje med en ny tradition under benämningen "texthistoria". Förklaringen av denna innovation hade gärna fått vara mer utförlig, särskilt som den ligger till grund för flera av bidragen. Nu får läsarna hålla till godo med den väl elementära beskrivningen att texter måste studeras i sin kontext och sitt intellektuella sammanhang. I ett efterord av Sverker Sörlin ges en fylligare presentation av de olika nordiska ländernas traditioner av textanalytiska perspektiv.

Denna genomgång hade med fördel kunnat föras in tidigare.

Den övergripande kontext som redaktörerna har valt att utgå ifrån är upplysningen och dess starka länk till såväl vetenskapernas framväxt som offentlighetens skiftande villkor för fria yttringar. Betoningen av offentlighet och samhällsdebatt gör också att studieobjektet har begränsats till den folkinriktade verksamheten, det vill säga de typer av texter som riktades till allmänheten och medborgarna, snarare än den akademiska publiken. Därför är det uteslutande material som är skrivet på de nationella språken som tagits i beaktande i de olika bidragen.

Antologins fokus på allmänhet och lekmanpubliker är också inspirerat av Robert Darntons kulturhistoriska forskning och idén om att upplysningen bör studeras underifrån, det vill säga lyfta fram de grupper som genom motstånd och underordnade positioner i allt större utsträckning skapade förutsättningar för sin egen bildning. Denna inramning är intressant, inte minst i ett nordiskt perspektiv. För en svensk läsare blir det emellertid något förvirrande då många av de norska bidragen genomgående använder ordet "folkeopplysning" för hela perioden 1600–2000. I en svensk kontext är detta knappast möjligt, då motsvarande term "folkupplysning" endast används för en historiskt mer avgränsad period under 1700-talet och fram till folkörelsernas tid i slutet av 1800-talet. Den ökande aktivitet som då växer fram från bönder, arbetare och andra underprivilegierade grupper markeras i stället av svenskans "folkbildning", vilken understryker att insatsen inte längre var förbehållen en självutnämnd elit som upplyste andra. Även om den historiska utvecklingen givetvis i stort sett är parallell i Norge, tycks denna språkliga åtskillnad saknas på norska.

Det finns många intressanta texter och resultat i antologin. Bidrag som behandlar 1600- och 1700-talen är dock beklagligt få. I ett av dessa skriver Kjell Lars Berge om den norske biskopen och oerhört produktive naturforskaren Johan Ernst Gunnerus som 1760 grundade Det Trondheimske Selskab och dess skriftserie tillsammans med sina kollegor. Sällskapet tillkomst, menar Berge, konstituerade "for første gangen normerne for en egentlig vitenskapelig tekstkultur i Norge." Gunnerus var en typisk representant för periodens dominerande fysikoteologi, och hans texter visar hur naturstudier kontinuerligt inlemmades i den kristna världsbilden utan tecken på större konflikt. Han behövde också anpassa sin växande verksamhet till det dansk-norska enväldets politiska ideologi och censur. Berge menar dock att även om Det Trondheimske Selskab som helhet inte utmanade denna ideologi, skapade det möjligheter för nya kritiska och förhållandevis obundna studier av naturen – något som i förlängningen bidrog till samtidens vetenskapliga offentlighet.

Ruth Hemstad skriver om tillkomsten av nya geografiböcker i samband

med den svensk-norska unionens upprättande 1814. Kännedomen om det nya Sveriges gränser var ett folkupplysningsprojekt i vilket kunskap om exempelvis Norges natur ingick. Fjällen, vilka tidigare betraktats som en del av Sveriges naturliga skiljelinjer, framställdes nu som förenande. En motsatt värdering gjordes av haven som istället fick markera rikets yttre gränser mot Danmark och Finland. Helmstad identifierar också en geopolitisk retorik i definitionen av "Skandinavien" efter 1814, vilket exkluderade de båda grannländerna. Inte förrän under skandinavismen skulle Danmark åter inkluderas i begreppet från svenskt håll.

Om politiken spelade roll för hur naturen och geografin framställdes för folket under 1800-talet var givetvis religionen fortfarande en minst lika stark faktor. I en intressant text av Merethe Roos behandlas spänningen mellan tro och vetande i tillkomsten av P. A. Jensens läsebok för den norska folkskolan under 1860-talet. Roos visar att de naturvetenskapliga inslagen i läseboken togs emot på helt olika sätt inom folkskollärarkretsar beroende på vilken teologisk uppfattning man representerade. Bland de luthersk-evangeliska fanns de som menade att naturvetenskaperna var för oklart framställda i förhållande till det kristna budskapet och att de kunde brukas för att ifrågasätta tron. Framför allt gällde detta arvsynen som hade gjort både naturen och människan ond. Andra utgick i stället ifrån försoningsläran, där människans omvändelse och vilja till frälsning gjorde det möjligt att – i enlighet med Jensens bok – betrakta naturen som både vacker och god.

Hälsofrågornas ökade plats i offentligheten under 1900-talet är ett uttryck för att vetenskapliga och inte minst medicinska perspektiv behövde ta allt mindre hänsyn till religionens och statsmakternas uppfattningar. Därmed inte sagt att de stod opåverkade av tidigare decenniers nedärvda synsätt. Kerstin Bornholdt skriver om hur den norske läkaren Carl Schiøtz kom att påverka synen på flickors och kvinnors idrottsutövning under 1920- och 1930-talen. Schiøtz fungerade under dessa decennier som expert och hälsoupplysare i såväl populärvetenskapliga tidskrifter som handböcker. Genom studier av skolflickor under 1920-talet etablerade han och spred en uppfattning om att kvinnors prestationer i idrott – i motsats till pojkar – stagnerade under puberteten. Därför borde de inte ägna sig åt tävlingsidrott. I den "kvinnelige norm" som Schiøtz förmedlade fanns således inte plats för idrottskvinnan, något som Bornholdt menar kom att minska handlingsutrymmet för flickor under decennier.

Att den politiskt-ideologiska funktionen inte på något sätt kan sägas ha lämnat den folkupplysande/folkbildande verksamheten under 1900-talet visar Siv Frøydis Bergs bidrag om *Populært tidsskrift for seksuell oplysning*, vilken startades av marxisten och läkaren Karl Evang. Tidskriften bars av idén om att besvara läsarbrev i sexualfrågor och samtidigt bedriva politisk

debatt med en positivistisk och kulturradikal samhällssyn i samhälleliga och ekonomiska frågor – vad Berg beskriver som ett dubbelt upplysningsprojekt. Det var dock, menar hon, inte frågan om endimensionell relation mellan redaktion och läsare där den ena parten upplyste den andra. Det var i stället läsarbrev som i hög grad satte dagordningen för redaktionens arbete. I den meningen var det lika mycket publiken som formade utgångspunkterna för sin egen bildning.

Sammanfattningsvis kan sägas om *Sann opplysning* att den har många förtjänster, av vilka den främsta ligger på det empiriska planet. Volymen åstadkommer en bred och i flera avseenden betydande kartläggning av naturvetenskapernas ökade offentlighet och de textkulturer som kan förknippas härmed. Samtidigt bör det sägas att balansen mellan bidragen kunde varit bättre, både med avseende på undersökningsperioden och den väl stora norska dominansen.

Stockholms universitet

DANIEL LÖVHEIM

Magnus Linnarsson, *Problemet med vinster: Riksdagsdebatter om privat och offentlig drift under 400 år* (Lund: Nordic Academic Press 2017). 312 s.

I *Problemet med vinster* undersöker Magnus Linnarsson politiska konflikter rörande organisering och drift av allmännyttiga uppgifter mellan cirka 1620 och 1985. Detta sker genom fyra delstudier som behandlar riksdagsdebatt med koppling till specifika frågor. Dessa delstudier föregås även av ett kapitel som utifrån tidigare forskning tar upp en liknande problematik rörande post- och tullväsende samt krigsmakten under 1600-talet. Studien utgår även ifrån ett antal hypoteser i vad som beskrivs som tre utgångspunkter. Den första av dessa är att konflikter om privat och offentlig drift inte är något nytt, utan att det är en fråga med lång historia. Vidare hävdas att det är de politiska besluten rörande olika driftsformer som förklarar förändring och att riksdagsdebatterna inte bara varit drivande i utvecklingen, utan att de handlat lika mycket om ideologi som om praktiska frågor.

I bokens första empiriska kapitel undersöks debatten om generaltullarrendet under perioden 1726–1765. Där visas att motståndarna till att lägga ut landets tullväsende på entreprenad i första hand pekade på egennyttans skadlighet, då entreprenörer ansågs sko sig på verksamheten. De som var för denna lösning hävdade i stället att de privata entreprenörernas effektivitet ökade statskassans intäkter. Utöver detta menar Linnarsson att 1700-talets diskussioner visar på att frågan om driftsformer vid denna tid blivit en po-